

***Mecâmiu'l-hakâik ve'l-kavâ'id ve Risâletün fî hakki'l-hadis'd-da'if* Özelinde Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Hadis İlminin Bazı Meselelerine Yaklaşımı**

Doç. Dr. Tahsin Kazan | ORCID: 0000-0002-7675-9000 | tkazan12@hotmail.com

İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Malatya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05teb7b63>

Öz

Hız Peygamber'in (s.a.v.) söz, fiil ve davranışlarına hadis denilmektedir. Hadisler İslâmî ilimlerde Kur'an'dan sonra gelen ikinci aslı kaynaktır. Âlimler, Hz. Peygamber'in hadislerini sahih yollarla sonraki nesillere nakletmek için yoğun gayret sarf etmişlerdir. Bu gayretin bir parçası olarak muhaddisler hadis çalışmalarında, tesebbüt ve taharî gibi önem arz eden ilkelere gereken ihtimamı göstermişlerdir. Hz. Peygamber'in irtihâlinde sonra hadislerin tahammül ve edasında ilk nesilden günümüze kadar bu ilmi faaliyet devam etmiştir. Muhaddisler hadisleri tespit, tedvin ve tasnif işlemine aralıksız devam etmişlerdir. Her gelen âlim, seleflerinin bıraktığı yerden ilmi geleneğin devamı ve tekamülü için gayret sarf etmiştir. 18. asırda yaşamış Osmanlı âlimi Ebû Saîd Hâdimî de (öl. 1176/1762) genelde İslâmî ilimlere özelde de hadis ilmine hizmet etmiş bir bilgidir. Hâdimî başta risâleleri olmak üzere birçok ilmi disiplinde eser yazmış bir âlimdir. Usûl-i fıkha dair yazmış olduğu *Mecâmi'u'l-hakâik* başlıklı eserinde hadis usûlü ile ilgili bazı konuları ele almıştır. Hâdimî, usûl anlayışında daha çok İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'inden yararlanmışsa da; tasavvufî yönü ve Hanefî mezhebine mensubiyeti dolayısıyla hadis usûlünde bu iki ekolün yaklaşımı ile ilgili bilgiler vermesi açısından da önem arz etmektedir. Ehl-i hadis ile ehl-i rey olarak kabul edilen Hanefî mezhebi arasında hadis ile ilgili mevzularda temelde anlaşmazlık olmamakla birlikte bazı hususlarda farklılıkların olduğu görülür. Bu çalışmada Hâdimî'nin *Mecâmi'u'l-hakâik* ve zayıf hadis hakkında yazmış olduğu *Risâletün fî hakki'l-hadis'd-da'if* risâlesi esas alınarak hadis usûlünün temel konuları incelenmiştir. Hâdimî'nin mezkûr eserinin fıkıh usûlü kitabı olması, fukahânın muhaddislerden farklı düşündükleri noktaları tespit açısından da önem arz etmektedir. Bu makalede müellifin bu iki çalışmasıyla iktifa edilmemiş, yer yer bu ilim dalı ile ilgili diğer eserlere de müracaat edilmiştir. Muhtasar bir metin olması hasebiyle *Mecâmi'u'l-hakâik*'e yazılmış şerh olan *Menâfi'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi'i'l-hakâik*'ten de azami derecede istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Usûlü, Zayıf Hadis, Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâik*.

Atıf Bilgisi: Kazan, Tahsin. “*Mecâmiu'l-hakâik ve'l-kavâ'id ve Risâletün fî hakki'l-hadis'd-da'if*” Özelinde Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Hadis İlminin Bazı Meselelerine Yaklaşımı”. *Marifetname* 12/1 (Haziran 2025), 17-42.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1618283>

Geliş Tarihi	12.01.2025
Kabul Tarihi	17.03.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Yapay Zeka Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Tahsin Kazan)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Abū Sa'id al-Hadim ı's Approach to Some Issues in the Science of Hadith In the Specialization of In the context of Majāmi' al-Hakāiq ve'l-Qawa'id and Risale fī Hakki'l-Hadith'd-Da'if

Assoc. Prof. Tahsin Kazan | ORCID: 0000-0002-7675-9000 | tkazan12@hotmail.com

Inonu University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Malatya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05teb7b63>

Abstract

The words, actions and behaviors of the Prophet (pbuh) are called hadith. Hadiths are the second main source of Islamic sciences after the Qur'an. Scholars have made great efforts to transmit the hadiths of the Prophet to subsequent generations through authentic means. As part of this effort, scholars of hadith paid due attention to important principles such as “tesebbūt” and “taharrı” in their studies of hadith. After the death of the Prophet, this scientific activity in the tahammul reception and adā' delivery of the hadiths has continued from the first generation to the present day. Hadith scholars continued the process of collecting and classifying hadiths without interruption. Each successive scholar has endeavored to continue and develop the scholarly tradition from where the previous generation left off. Abū Sa'id al-Khādimī (d. 1176/1762), an Ottoman scholar who lived in the 18th century, was also a scholar who served Islamic sciences in general and hadith science in particular. al-Khādimī is a scholar who has written works in many scientific disciplines, especially his treatises. He dealt with some issues related to the hadith methodology in his work titled “Majāmi' al-Hakāiq” which he wrote on the Usūl al-fiqh. Although al-Khādimī benefited mostly from Ibn Hajar's Nuhbet al-fiker in his understanding of usul, he is also important in terms of providing information about the approaches of these two schools in hadith methodology due to his Sufi orientation aspect and his affiliation with the Hanafi school. Although there are no fundamental differences between Ahl al-Hadith and the Hanafi school, which is accepted as Ahl al-Rayy, on issues related to hadith, there are differences observed in some matters. In this study, al-Hādimī's Majāmi'u'l-ḥaqā'iq and Risālatun fī haqqi'l-hadith al-da'if, which he wrote about weak hadith, are taken as basis and the basic issues of hadith methodology are analyzed. The fact that the mentioned work of al-Khādimī is a book of fiqh methodology is also important in terms of determining the points where the fuqahas think differently from the hadith scholars. This article is not limited to these two works of the author, but also other works related to this branch of science are occasionally referred to. Since it is a concise text, Menāfi u'd-dekāk, which is the commentary written on Majāmi' al-Hakāiq has been benefited to the maximum extent.

Keywords: Hadith, Usūl al-hadith, Weak hadith, Khādimī, Majāmi' al-Hakāiq.

Citation: Kazan, Tahsin. “Abū Sa'id al-Hadim ı's Approach to Some Issues in the Science of Hadith In the Specialization of In the context of Majāmi' al-Hakāiq ve'l-Qawa'id and Risale fī Hakki'l-Hadith'd-Da'if”. *Marifetname* 12/1 (June 2025), 17-42.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1618283>

Date of Submission	12.01.2025
Date of Acceptance	17.03.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Use of Artificial Intelligence	No AI-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Tahsin Kazan)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Hâdimî'nin tam nisbesi; Muhammed b. Muhammed b. Mustafa b. Osman'dır. Künyesi Ebû Sa'id olan Hâdimî, aslen Buhârî'dir.¹ Dedesi Hüsameddin Efendi Buhârî'nin tanınmış asıl ailelerindendir. Âlim bir zat olan büyük babası, hicret ederek Konya'nın Hadim kasabasına yerleşmiştir.² Annesi Buhârî'dan göç eden bir aileye mensup olan Hediye Hatun'dur. Soyunun Hz. Peygamber'e dayandığı ifade edilmiştir.³ Babası Hacı Mustafa ise Fahrürrûm lakabıyla meşhur bir âlim ve zahiddir.⁴ Hâdimî, Konya'nın Hadim kasabasında 1113/1701 yılında dünyaya gelmiştir.⁵ Hâdimî, çok erken yaşta tamamladığı Kur'ân hıfzından sonra ilim tahsili için İstanbul'a rihlede bulunmuştur. İyi derecede Arapça ve Farsça bilen Hâdimî,⁶ çok yönlü bir ilim insanıdır. Tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ve kelam gibi disiplinlerde eserler yazmıştır. Ayrıca onun mantık, felsefe ve alet ilimlerinde yetkin biri olduğu kaydedilmiştir.⁷ Bu durumun ispatı, Hâdimî'nin yazmış olduğu Risâletü'l-besmele'dir. O, besmeleyi on sekiz ilme göre seksen dört sayfada ele almıştır.⁸ Hitâbeti güçlü olan Hâdimî, Ayasofya Camii'nde verdiği vaazlarında insanlar üzerinde ciddi bir etki bırakmıştır.⁹ 18. asır Osmanlı tefekkür sisteminin yetiştirdiği âlimlerden biri olan¹⁰ Hâdimî, 1726 yılında memleketi olan Konya'nın Hâdim kasabasında vefat etmiştir.¹¹

-
- ¹ Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris Zirikli, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-ilim li'l-melâyîn, 2002), 7/68.
 - ² Ramazan Ayvalli, "Hâdimî'nin İlmî Şahsiyetinin Teşekkülüne Tesir Eden Âmiller", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (1989), 113.
 - ³ Saffet Köse, "Ebû Sa'id el-Hâdimî ve Namazda Huşû' Risalesi Üzerine Notlar", *Ebu Said Muhammed Hadimi Sempozyumu*, ed. Muhammet Ali Orak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2015), 106.
 - ⁴ Ayvalli, "Hâdimî'nin İlmî Şahsiyetinin Teşekkülüne Tesir Eden Âmiller", 114-115.
 - ⁵ Yakup Koçyiğit, *Hâdimî'nin el-Berika'da İzlediği Hadis Metodolojisi ve Hadis İlmindeki Yeri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 14.
 - ⁶ Ayvalli, "Hâdimî'nin İlmî Şahsiyetinin Teşekkülüne Tesir Eden Âmiller", 116.
 - ⁷ Ali Can, "Ebû Sa'id el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1.
 - ⁸ Ebû Sa'id Hâdimî, *Risâletü'l-besmele* (İstanbul: Âsitâne, ts.), 1-84.
 - ⁹ Köse, "Ebû Sa'id el-Hâdimî ve Namazda Huşû' Risalesi Üzerine Notlar", 107.
 - ¹⁰ Reşad İlyasov, "Ebu Sa'id Muhammed Hadiminin Kuran'ı Felsefî Tefsir (Hermenevtika-Hermeneutic) Etme Metodolojyasına Dair", *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmi Mecmuası* 10 (2008), 225.
 - ¹¹ Can, "Ebû Sa'id el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu", 7.

Ebû Saîd Hâdimî, yetiştirdiği binlerce talebe ve yazdığı onlarca eserle kendinden söz ettiren önemli bir şahsiyettir.¹² Talebesi Süleyman Kırkağacı, Hâdimî'nin seksen civarında eseri olduğunu belirtmektedir.¹³

Hâdimî, kendisine teklif edilen idarî ve siyasî görevleri reddetmiş ilim ve irfanla meşgul olmayı tercih etmiştir. Güzel ahlakı ile temayüz eden bu âlim, ilmî kişiliğini; kendisine sunulan ikramları ve tevdi edilen mevki ve makamları reddederek ortaya koymuştur.¹⁴ Ebû Saîd Hâdimî, yazmış olduğu eserlerle günümüzde de görüşlerine başvurulacak âlimlerdendir. Eserlerinin çoğu küçük risalelerden oluşmaktadır. Hâdimî'nin telif olarak risale türünü tercih etmesinin, onların hacimli kitaplardan daha faydalı olabileceği mülâhazasından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir.¹⁵ Hâdimî, dönemin ilim geleneğine uygun olarak akaid, hadis, tefsir, fıkıh ve tasavvufa dair birçok eser yazmıştır. Onun *Mecâmi'u'l-hakâik* adlı eseri, dönemin ilmî çevrelerinde okunan, ders kitabı formatında yazılmış mukayeseli bir fıkıh usûlü eseridir.¹⁶ Müellifin ayrıca şerh ve haşiye türü eserler kaleme aldığı da bilinmektedir.¹⁷

Tenkitçi bir anlayışa sahip Hâdimî, selef âlimlerinin her söylediğini mutlak doğru olarak kabul etmek yerine, farklı görüşleri naklettikten sonra kendi görüşüne yer vermeyi tercih etmektedir.¹⁸ Nitekim o, tasavvuf ehlinin dış görünümün önemli olmadığını belirtmek için başvurduğu “Allah sizin şeklinize, cisminize ve malınıza bakmaz. O, ancak sizin kalbinize bakar.”¹⁹ hadisi için;

¹² Yakup Koçyiğit, “Günümüz Gençlerine Rol Model Olması İtibariyle Ebû Saîd el-Hâdimî ve ‘Vasiyyetü ebî-Saîd el-Hâdimî ilâ Veleidihi’ İsimli Risalesi”, *İslam Düşüncesi Araştırmaları*, ed. Abdülcelil Bilgin-Yusuf Aydın (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 386.

¹³ Lütfi Aydın, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı ve “Mecâmi'u'l-Hakâik” Adlı Eserindeki Metodu* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 46.

¹⁴ Ebû Saîd Hâdimî, *Kur'an'ı-Kerim'i Okuma Âdâbı ve Faziletleri*, çev. Yavuz Fırat (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2017), 13.

¹⁵ Abdullah Kahraman, “Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği ve Bazı Fikhî Görüşleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2003), 147-148.

¹⁶ Orhan Çeker, “Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Mecâmiu'l-Hakâik Adlı Eseri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1998), 43-44.

¹⁷ Kahraman, “Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği ve Bazı Fikhî Görüşleri”, 149.

¹⁸ Kahraman, “Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği ve Bazı Fikhî Görüşleri”, 154.

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî İbn Mende, *Kitâbü'l-İmân*, thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır (Beyrut: Muessesetü'r-risâle, 1406/1985), 1/460.

böyle bir düşüncenin icma ve şer'î kurallara aykırı olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır.²⁰

Son zamanlarda Hâdimî hakkında bazı akademik çalışmalar yapılmış olsa bile bu çalışmaların yeterli olduğu söylenemez. Zira yapmış olduğumuz literatür incelemelerinde, onun *Mecâmi 'u'l-hakâik* adlı eserinde hadis usûlüne dair serdettiği görüşlerini ele alan bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın esere dair akademik incelemelerde eksik bırakılan önemli bir husus olarak hadis usûlü açısından Hâdimî'nin hadisçiliğini ortaya koyacağı ve bu kapsamda önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Usûlü'l-fıkıh âlimleri, özellikle de Şâfiiler, telifatlarında “sünnet” veya “ahbâr” başlığı altında hadislere dair birçok meseleyi ele almışlardır. Bu başlıkla çoğunlukla haberlerin râvi sayısına göre taksimi, âhâd haberlerin hücciyeti ve âhâd haberle amel etmenin şartları, mürsel rivâyetlerle ihticac etmenin cevâzı ve hadisi kabul edilecek râvilerin taşıması gereken sıfatlar işlenmiştir.²¹ Hanefî usûl âlimleri de benzer konuları çoğunlukla bâbu's-sünne başlığında ele almışlardır. Bu çalışmada Hâdimî'nin hadis usûlü konularına dâhil olan hususlarla ilgili görüşleri *Mecâmi 'u'l-hakâik* ve *Risâle fî hakki'l-hadis'd-da'îf* eserlerinden hareketle ele alınacaktır.

1. Sünnet Tanımı

Ebû Saîd Hâdimî, *Mecâmi 'u'l-hakâik*'in esas aldığımız baskısının yirmi dördüncü sayfasında “er-rüknü's-sânî” başlığı altında ilk önce sünneti tarif eder. Ona göre sünnet; “Hz. Peygamber'den sadır olan söz, fiil ve takrirlerdir.”²² Hâdimî'nin *Mecâmi 'u'l-hakâik*'ine şerh yazan Mustafa Hulûsi Güzelhisârî (öl. 1253/1837), Hz. Peygamber'in kavli ifadelerini hadis olarak takyid eder.²³ Güzelhisârî'nin bu değerlendirmesi usûl kitaplarında hadis, haber ve sünnet kavramlarının müteradif olduğuna dair anlayışla örtüşmemektedir.²⁴ Hâdimî, bu

²⁰ Ebû Saîd Hâdimî, *el-Berîka şerhu't-tarikati'l-Muhammediyye* (İstanbul: Şirket-i Şehâfiyye-i Osmaniyye, ts.), 2/41.

²¹ Hamza el-Bekrî - Ahmed Snober, “Dirâsât fi'n-nakdi'l-hadisi inde'l-usûliyyin” (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2022), 7.

²² Ebû Saîd Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik ve'l-kavâid* (İstanbul: Şirket-i Şehâfiyye-i Osmaniyye, 1308/1890), 24.

²³ Mustafa Hulûsi Güzelhisârî, *Menâfi 'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi 'i'l-hakâik* (İstanbul: Şirket-i Şehâfiyye-i Osmaniyye, ts.), 191.

²⁴ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî (Riyad: Matba'atü Sefîr, 1422), 41.

tarifin akabinde hadislerin dindeki yerine işaret eder. Ona göre, Müslümanlar arasında hadislerin Kur'ân'ı Kerim'den sonra ikinci kaynak olduğu hususunda kayda değer bir tartışma bulunmamaktadır. Tarih boyunca İslâm âlimlerinin, Hz. Peygamber'in ümmetine aktardığı bilgileri bir başka tabirle vahyi; metlûv ve gayr-i metlûv olmak üzere ikili tasnife tabi tuttukları bilinmektedir.²⁵ Bazı muhaddisler de anlaşılması için Kur'ân'ın sünnete olan ihtiyacına dikkat çekmişlerdir.²⁶ Hâdimî'nin de sünneti vahiy olarak kabul ettiğini ve vahyi ikiye ayırdığını görmekteyiz. Ancak o, vahiy tasnifini; zâhir ve bâtın şeklinde yapmaktadır.²⁷ Onun vahyi bu şekilde tasnif etmesi, Hanefî usûlcülerin vahiy tasniflerini benimsediğine delalet etmektedir.²⁸ En nihayetinde vahyin metlûv-gayr-i metlûv yahut Hâdimî'nin yaptığı gibi zâhir-bâtın şeklinde bir tasnife tabi tutulması; özünde bu tasniflerin lafzî farklılıktan öteye geçmediği ifade edilebilir.

1.1. Zâhir

Hâdimî'ye göre zâhir olan vahiy; Kur'ân gibi Melik olan Allah'ın kelimâ, O'nun işareti ile ortaya çıkan ve Allah'ın kalbe ilham etmesi şeklinde tezahür eden bilgidir. Bu son kısma kudsî hadisler de girmektedir.²⁹ Nitekim kudsî hadis; Allah'ın Hz. Peygamber'e rüya ya da ilhâm yoluyla ilettiği bilgi olup Hz. Peygamber'in kendi lafızlarıyla bu bilgiyi aktarmasıdır.³⁰ Bununla birlikte "kudsî hadis" tabiri, söz konusu hadislerin mutlak olarak sahih oldukları veya Kur'ân gibi değerlendirilmeyi hak ettikleri sonucunu doğurmaz.³¹ Kudsî hadisin nasıl tanımlandığı, usûl konularına ne zaman girdiği ve neliği hususunda ihtilafların bulunduğu bilinmektedir.³²

²⁵ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen* (Halep: el-Matba'tü'l-ilmiyye, 1351/1932), 4/298

²⁶ Riyad: Dârü'l-muğnî, 1412/1991), 1/474.

²⁷ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 24-25.

²⁸ Hanefî usulcülerin tasnifi için bk. Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-usûl*, thk. Halîl Muhyiddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1421/2000), 250.

²⁹ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 24.

³⁰ Ebû'l-Hasen Âlî b. Muhammed b. Âlî es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, thk. Heyet (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1403), 83-84.

³¹ Enbiya Yıldırım, "Kudsî Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 42.

³² İsa Akalın, "Kudsî Hadis Mefhûmunun Serencâmı", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1 (2017), 7-74.

1.2. Bâtın

Bâtın olan vahiy ise Hz. Peygamber'in içtihatla ulaştığı bilgi³³ veya Kur'ân'ı okurken teemmül etmesidir.³⁴ Hâdimî, vahyin bu son kısmı ile ilgili âlimlerin yaklaşımlarını zikreder. Ona göre bazı âlimler mutlak olarak Hz. Peygamber'in içtihadlarını, içtihadın pratiğinin doğası gereği hatalı olabileceği nedeniyle reddetmiş, bazıları ise bu kapsamdaki bilgileri kabul etmişlerdir. Müellifin kanaatine göre; Hz. Peygamber'in suskunluğu, hadise ile ilgili bilginin kaybolmasına neden olarsa söylediği şeyler bağlayıcı ve vahiy kapsamındadır. Aksi takdirde vahiy olarak nitelendirilemez.³⁵ O, Hz. Peygamber'in içtihatlarında hata olabileceğini ve hatalı olan içtihatlarının mutlaka vahiyyle tashih edileceğini bu itibarla Hz. Peygamber'in salt içtihadında bile ümmetin O'na ittiba etmesinin bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir.³⁶ Güzelhisârî; Hâdimî'nin, Hz. Peygamber'in içtihatlarında hata yapabileceği, ancak bunun vahiyyle tashih edileceğine dair ortaya koyduğu görüşüyle isabet ettiğini temellendirmek için "Allah seni affetti. Ancak doğru söyleyenler sana iyice belli olup, sen yalancıları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?"³⁷ ayetini delil olarak zikreder.³⁸

Hâdimî'nin vahyin tasnifi ve bağlayıcılığı ile ilgili yazdıkları, sünnetin değeri ile ilgili geleneksel yaklaşımı resmedici niteliktedir. Zira kimi muhaddislere göre sünnetin tamamı vahiy; bazılarına göre ise sünnetin bir kısmı vahiy bir kısmı da Hz. Peygamber'in içtihadıdır.³⁹ Hâdimî, sahih bir isnadla bize intikal eden Hz. Peygamber'in Allah'a dayandırarak söylediği her söz ve sergilediği her davranışı vahiy olarak görür. Zira sahih olan bir hadiste Hz. Peygamber bu hususu şöyle tasrih etmiştir: "Size Allah'tan olduğunu haber verdiğim (hususlar) kuşkusuz hak olan bilgilerdir."⁴⁰ Ancak Hz. Peygamber'in içtihatlarında yanılması halinde tashih edileceği de bir hakikattir. Zira Hz. Peygamber'in yanlış olan bir davranış üzerine devam etmesi tasavvur edilemez.

³³ Güzelhisârî, *Menâfi 'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi 'i'l-hakâik*, 24-25.

³⁴ Güzelhisârî, *Menâfi 'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi 'i'l-hakâik*, 192.

³⁵ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik ve'l-kavâid*, 25.

³⁶ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik ve'l-kavâid*, 25.

³⁷ Tevbe 9/43.

³⁸ Güzelhisârî, *Menâfi 'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi 'i'l-hakâik*, 192.

³⁹ Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi", *İslâmiyât* 1/1 (1998), 55.

⁴⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlim Bezzâr, *el-Müsne'd*, thk. Âdil b. Sa'd (Medine: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1427), 15/340.

2. Râvi Sayısına Göre Hadisleri Taksim Etmesi

Hâdimî, râvi sayısını merkeze alarak hadisleri mütevâtir ve âhâd olmak üzere ikili tasnife tabi tutmuştur. O, mütevâtiri “yalan üzerinde birleşmeleri tasavvur edilemeyen ilk üç kuşak aracılığıyla Hz. Peygamber'den bize ulaşan bilgi” olarak tarif etmiştir.⁴¹ Bu tanıma uygun düşen mütevâtir hadis; sağladığı bilgide, haberin yapısından ziyade kıyasın yani önermelerin yapısına ehemmiyet veren el-Gazzâlî (öl. 505/1111) ve diğer bazı âlimlerin aksine zarurî bilgiyi ifade eder.⁴² Bir başka tabirle mütevâtir haberin bilgi değeri; ek bir delile ihtiyaç duymadan haberin kendisine dayanarak doğruluk ifade etmesidir.⁴³ Zira mantıkî kıyasta öncüller doğru ise sonuç da doğru olacaktır.⁴⁴

Hâdimî'nin hadislerin taksiminde ikili tasnifi tercih ederek Cessâs'ı (öl. 370/981) takip ettiği söylenebilir.⁴⁵ Hâdimî, mütevâtir hadisin şartlarını; haberin hissî olması yani aklî olmaması, bütün tabakalarda râvi sayısının aynen korunması, haber verenlerin taklit yoluyla da olsa bilgi sahibi olması şeklinde sıralar.⁴⁶ O, mütevâtiri daha özlü olarak bir cümle ile “yakîni bilgi sağlayan haber” şeklinde ifade eder.⁴⁷

Hâdimî, mütevâtir haberde olması gereken râvinin adil ve Müslüman olması gibi icabi şartları zikrettikten sonra râvilerin belirli sayı ve beldeden olmaları şart değildir şeklinde selbi şartları da sıralar.⁴⁸ İbn Hacer de (öl. 852/1449) mütevâtir hadis için sayı şartının aranmadığını belirtmektedir.⁴⁹ Hâdimî, garîb hadise örnek olarak zikredilen “ameller niyetlere göredir”⁵⁰ hadisini mana ve ifade ettiği hüküm açısından değerlendikten sonra, Birgivi'ye göre bu rivâyetin hadis usûlüne göre meşhur olduğunu, zira haberin sahabe tabakasında sadece Hz. Ömer'in (öl. 23/644) yer almadığını bilakis Ebû Saîd el-

⁴¹ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 24.

⁴² Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 25.

⁴³ Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber Bilgi Değeri ve İslam Düşüncesindeki Yeri* (Van: Bilge Adamlar, 2008), 57.

⁴⁴ Mehmet Selim Aslan, “İslam Hukuku Metodolojisinde Mantıkî Kıyasın Delil Değeri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), 82.

⁴⁵ Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *el-Fusûl fî'l-usûl* (Kuveyt: Vezâretü'l-evkâf, 1414), 3/37.

⁴⁶ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 25.

⁴⁷ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 25.

⁴⁸ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 25.

⁴⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 37.

⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Zühreir b. Nâsir en-Nâsir (Dâru tavkî'n-necât, ts.), 1.

Hudrî (öl. 74/693-94), Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12) ve Ebû Hüreyre'den de (öl. 58/678) rivâyet edildiğini, isnadın sonu itibarıyla mezkûr hadisin mütevâtir olabileceğini savunmaktadır.⁵¹ Bu durumda Hâdimî, senedin sonu itibarıyla da mütevâtir olabileceğini iddia ederek hadis usûlünde senedin bütünlüğü olarak bilinen ilkeyi terk etmiş olmaktadır.

Muhaddislerin mütevâtirin taksiminde gösterdikleri yaklaşımın Hâdimî'de de devam ettiğini görmekteyiz. Zira Hâdimî'ye göre mütevâtir, manevî ve lafzî olmak üzere ikiye ayrılır. Manevî tevatür çoğunlukla ahirete tealluk eden konularla ilgili olan haberlerdir. Sadece son iki nesil içinde bilinen haberler ise ona göre meşhur hadis olup zannın tatmin olduğu bilgiyi ifade eder ve bu tür haberleri inkâr eden kimse kâfir olmaz. Bununla birlikte, Hâdimî, Cessâs'ın, istidlâli bilgi verdiğiinden dolayı meşhûr olan haberleri inkâr eden kimsenin kâfir olacağını, zira bu niteliğe sahip olan haberlerin amelde hüccet olup mütevâtir hükmünde olduğunu ve bu tür haberlerin Allah'ın kitabında olmayan ilave bir bilgiyi ihtiva edebileceğini söylediğini aktarır.⁵²

Hâdimî, Cessâs'ın meşhûr haberi inkâr edenin kâfir olacağı şeklindeki görüşünü doğru bulmamaktadır.⁵³ Cessâs'ın, meşhûr haberi, mütevâtir haber olarak kabul ettiğinden böyle bir kanaat taşıdığı söylenmişse⁵⁴ de aslında Cessâs'ın, meşhûr haberi inkâr edeni tekfir etmediği, bilakis Îsâ b. Ebân'ın (öl. 221/836) görüşüne atıfta bulunarak münkiri dalalet ile itham ettiği bilinmektedir.⁵⁵ Güzelhisârî, Hâdimî'nin meşhûr hadisi son iki nesil (tabiîn, tebeu't-tabiîn) ile sınırlandırmasını sahabe neslinde haberlerin çoğunun âhâd oluşuna bağlamaktadır.⁵⁶ Yukarıda Hâdimî'nin meşhur hadis için yapmış olduğu tanım, ehl-i hadisin tarifi ile örtüşmemektedir. Zira İbn Hacer'in de belirttiği üzere, meşhûr hadis: "En az her tabakadan üç râvinin rivâyet ettiği hadis olup tevatür derecesine ulaşmayandır."⁵⁷ Hâdimî'ye göre ise meşhûr hadis, mütevâtir ile âhâd hadis arasında yer alır.⁵⁸ Aslında bu yaklaşım Hanefî usûl anlayışına da

⁵¹ Hâdimî, *el-Berika şerhu 't-tarîkati 'l-Muhammediyye*, 2/142.

⁵² Hâdimî, *Mecâmiu 'l-hakâyik ve 'l-kavâid*, 25.

⁵³ Hâdimî, *Mecâmiu 'l-hakâyik ve 'l-kavâid*, 25.

⁵⁴ Güzelhisârî, *Menâfi 'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi 'i 'l-hakâik*, 194.

⁵⁵ Cessâs, *el-Fusûl fî 'l-usûl*, 3/48.

⁵⁶ Güzelhisârî, *Menâfi 'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi 'i 'l-hakâik*, 193.

⁵⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü 'n-nazar*, 49.

⁵⁸ Hâdimî, *Mecâmiu 'l-hakâyik ve 'l-kavâid*, 25.

uygun düşmektedir.⁵⁹ Hâdimî, son iki nesil arasında meşhûr olan haberlerin nesh etme özelliğini taşıdığını savunmaktadır. Ona göre, mestler üzerine mesh buna örnektir.⁶⁰

Hâdimî, tanımını vermeden haber-i vâhidi tek râvinin rivâyeti olarak vermektedir. Râvi ve mervînin taşınması gereken şartları taşıdığında onunla amel etmenin vacip olduğunu yazmaktadır. Ona göre haber-i vâhid ile amel etmenin gerekliliği kitap, sünnet, icma-ı ümmet ve akılla sabittir.⁶¹ Güzelhisârî, bu görüşü desteklemek için Kur'an'dan "İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir taifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler."⁶² ayetini; sünnetten ise Hz. Peygamber'in Hz. Aişe'nin cariyesi olan Berîre'nin sadaka hakkındaki haberini kabul etmesini, Hz. Ali ve Muâz'ı Yemen'e göndermesini ve Dihyetü'l-Kelbî'yi İslam'a davet etmek için görevlendirmesi gibi olayları örnek kabilinden zikreder.⁶³ Bazı âlimlere göre, bu tür haberlerden ilim elde edilmekte olup bunlarla amel etmek bir zorunluluk iken bazılarına göre bu haberlerden ne ilim elde edilmektedir ne de bunlarla amel gerekmektedir.⁶⁴ Güzelhisârî, bu durumu şu şekilde izah etmektedir: Âhâd haberlerin ilim ve amel gerektirdiğini ifade edenlerin sahabenin icmaı ile melzûm olan amel sabit olduğunda lazımı olan ilim de sabittir.⁶⁵

3. Râvide Bulunması Gereken Şartlar

Râvî, hadisin sıhhatinde önemli bir faktördür. Zira râvî isnadın omurgasını teşkil etmektedir.⁶⁶ Hâdimî, râvinin taşınması gereken şartları; buluş, İslâm ve zabt olarak sıralamaktadır. O, zikrettiği bu şartların bazılarını şöyle izah etmektedir: Adâlet, din ve aklın heva ve şehvete baskın gelmesidir. Buradan hareketle fasık ve mestur olan râvilerin haberi merduttur. O, verdiği bu bilginin

⁵⁹ Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalim b. Muhammed Eminillâh es-Sihâlevî Leknevî, *Fevâtihi'r-rahmût bi şerhi Müsellemi's-sübût*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-ilmiyye, 1423), 135.

⁶⁰ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 25.

⁶¹ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 25.

⁶² Tevbe 9/122.

⁶³ Güzelhisârî, *Menâfi'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi'i'l-hakâik*, 194-195.

⁶⁴ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 25.

⁶⁵ Güzelhisârî, *Menâfi'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi'i'l-hakâik*, 195.

⁶⁶ Nizamettin Çelik, "Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Hadis Ve Kırâat İlimlerinde Sıhât Şartları", *Marifetname* 10/2 (Aralık 2023), 490.

akabinde zabtı çok daha detaylı olarak ele almaktadır. Şöyle ki, zabt; sözü işitmek, manasını kavramak, lafzını edâ zamanına kadar koruyabilmektir. Zabıtın şartı da; lügat açısından manasını, kemal-ı zabt için ise haberini fıkhetmektir.⁶⁷ Hâdimî, zabtta muteber olan hususun, zabtın tahammül ve edâda da sabit olması olduğunu ifade eder. Zabıtın tahammül ve edâda sabit olmasının zorunluluk olarak görülmesini, “İmam Ebû Hanîfe'nin hadisi duyduğu kişiden duyduğu şekliyle hıfz etmediği sürece rivâyet etmezdi anlayışına”⁶⁸ dayandırmaktadır.

Ona göre, zabt şartı taşımayan gafıl, mütesahil ve mutlak olarak hevasına tabi olan râvilerin haberleri reddedilir. Buna karşın a'mâ, kadın, iftirasından dolayı had cezasını alıp tövbe eden kimselerin haberleri ise makbuldür.⁶⁹ Şayet râvî işlediği günahla Hz. Peygamber adına hadis uydurmuş ancak daha sonra tövbe etmişse rivâyetinin kabulü noktasında ihtilaf bulunmaktadır. Başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere bir grup âlim hadis uydurup tövbe eden kişinin rivâyetlerini kabul etmezlerken Nevevî, İbnü'l-Humâm ve Leknevî gibi âlimler rivâyetlerinin kabulü cihetinde görüş beyan etmişlerdir.⁷⁰ Bu ikinci görüşün tercihe daha yakın olduğu, zira kâfir, Müslüman olduğunda rivâyeti kabul ediliyorsa, yalancı olan Müslümanın da yalanından tövbe ettikten sonra rivâyetinin kabul edilmesi gerekir.

Hâdimî, râvide olması gerekli olan şartları zikrettikten sonra râvinin durumunu ele alır. Rivâyeti ile meşhur olan fakihin kıyasa aykırı da olsa rivâyetinin kabul edildiğini belirtmektedir. İmam Mâlik (öl. 179/795) kıyası, habere takdim etmiştir. Doğrusu haberin bir kısmı ya da çoğu kıyasla muvafakat muvafakiyet taşıyorsa haber bu durumda kabul edilir. Musarrât hadisinde olduğu gibi aksi takdirde reddedilir.⁷¹ İmam Kerhî'nin nezdinde meşhur olmasa bile adil ve zabt sahibi râvilerden gelen her türlü haber kıyasa takdim edilir. Bu durum bir iki rivâyeti olan meçhul râviler için de geçerlidir.⁷² Hanefî usûlcülerin nezdinde zayıf hadisin kıyasa tercih edilmesi, Hz. Peygamber'e aidiyet

⁶⁷ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 25.

⁶⁸ Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî İbn Abdülber, *el-İntikâ' fi fezâ'ili's-selâseti'l-e'immeti'l-fukahâ' Mâlik, Ebi Hanîfe ve's-Şâfi'î* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, ts.), 139.

⁶⁹ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 25.

⁷⁰ Hamza el-Bekrî-Ahmed Snober, “Dirâsât fi'n-nakdi'l-hadisi inde'l-usûliyyin”, 202-203.

⁷¹ Faruk Emrah Oruç, “Musarrât Hadisi Özelinde Şevkânî'nin Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilimname* 2020/41 (15 Mayıs 2020), 201-230.

⁷² Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 25.

ihtimalinin olmasındandır.⁷³ Haneî âlimleri, delil olarak Ebû Hanife'ye atfedilen şu sözü esas almaktadırlar: “Hayret! İnsanlar rey ile fetva verdiğimi söylüyorlar. Haberle fetva dışında hiçbir zaman fetva vermedim.”⁷⁴

Zayıf hadisin kıyasa tercih edileceği hususunu naklettikten sonra Hâdimî, konuyu tafsilatlı bir şekilde işlemektedir. Temel hatlarıyla o, şunları söylemektedir:

“Selef (meçhul) râviden rivâyet almışsa ya da hadislerini reddetmeyip ta'nda da bulunmamışlarsa maruf hadis gibi kabul edilir. Bazı muhaddisler bu durumda olan râvinin rivâyetini kabul etmiş ve ondan sika râviler rivâyette bulunmuşlar ve rivâyeti kıyasa da uygunsuz kabul etmişlerdir. Eğer selef bir bütün olarak râvinin rivâyet ettiği hadisi reddetmişse ya da selef zamanında hadisi bilinmiyorsa amel etmek vacip değil ancak kıyasa uygun olması halinde amel caizdir. İlk üç nesilden sonra haber ortaya çıkmışsa hiçbir şekilde amel edilmez.”⁷⁵

Güzelhisârî, konunun daha iyi anlaşılması için şu meşhur örneği vermektedir: “İbn Mesûd “duhul olmadan vefat eden bir kimsenin şayet nikâhta mehir belirlemediyse ne yapması gerekir?” sorusuna bir ay içtihat ederek şöyle cevap vermiştir: “Ne fazla ne eksik diğer eşlerine vermesi gereken mehri vermesi gerekir.” Ma'kıl b. Sinân, Allah Rasûlü'nün Birva' bnt. Vâşik⁷⁶ hakkında benzer hüküm verdiğini söyleyince İbn Mesud sevinmiş ve Allah'a hamd etmiştir.”⁷⁷ Burada şu hususun vurgulanmasında fayda vardır: Ebû Hanife'nin “zayıf hadis, kıyasa öncelenir” kuralındaki zayıf haberden kasdın; hasen li gayrihi olduğu iddia edilmiştir.⁷⁸ Bu değerlendirmenin yerinde olmadığını düşünmekteyiz. Zira hasen hadisin kıyasa mukaddem olduğu konusunda kayda değer bir ihtilaf yoktur.

⁷³ Mahmud Esad Erkaya, *Haneî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 18.

⁷⁴ Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed Alaeddin el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahirü'l-İslâm el-Bezdevî* (İstanbul: Şirket-i Şehâfiyye-i Osmaniyye, 1308), 1/16.

⁷⁵ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik ve'l-kavâid*, 26.

⁷⁶ Bu haberin değerlendirilmesi için bk: Okan Kadir Yılmaz, “4./10. Yüzyıl Usul-i Fıkıh Edebiyatında Haber-i Vahid Tartışmaları: Cessâs'ın Ebû Ali el-Cübbâi Eleştirisi = Debates Around Khabar al-Wahid in the 4th/10th Century in Islamic Legal Theory Literature: al-Jassas's Criticism of al-Jubba'i”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXIV/46 (2022), 476.

⁷⁷ Güzelhisârî, *Menâfi'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi'i'l-hakâik*, 198.

⁷⁸ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, ed. Muhammed Reşâd Sâlim (Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1406), 4/342.

4. Senette İnkîât

Hâdimî'nin ele aldığı bir diğer konu, hadisin senedinde oluşan inkîât'dır. O, senette inkîât'ı zâhir ve bâtın olmak üzere ikili tasnife tabi tutar. Zâhîrî olan inkîât'ı şu şekilde ele almaktadır: Râvî ile mervî arasındaki vasıtanın düşürülmesidir ki buna mürsel denir. Hanefî mezhebinde mürsel haberin kabulü için düşen râvinin ilk üç neslin insanları arasında yer alması gerekir. Düşen râvî ilk üç asrın dışında yaşamış ve adil biriye rivâyeti yine makbûldür. Kerhî ise mürsel rivâyet için zamanı göz önünde bulundurmaz. Mürsel rivâyet başka bir tarikte müsned olarak nakledilmişse sahih olan görüşe göre makbûldür.⁷⁹ Hadisin kabul için ilk üç nesil arasında biliniyor olmasının şart görülmesi, sonraki dönemlerde fasıklığın yaygınlık bir hal almasına bağlanmıştır.⁸⁰

Hâdimî, batînî inkîât'ı râvinin bazı şartları taşımaması ya da râvinin rivâyetinin daha güçlü bir rivâyet ile tearuz etmesi şeklinde tanımlamaktadır. Örneğin Fatma bnt. Kays'ın rivâyetinin ayete muarız olması gibi.⁸¹ Bu husus, umum tahsisi olarak kabul edilmez. Rivâyetin umum-i belvaya aykırı ya da sahabenin o rivâyet ile ihticac etmekten i'râz etmesi durumunda ve senedinin sahih olması halinde genel görüşe göre rivâyet makbûldür.⁸² Hanefîlerin umum-i belvaya aykırılığın hadisin sıhhatine tesir edeceğini savunurken esas aldıkları temel husus; insanların çoğunluğunu ilgilendiren bir mevzuda Hz. Peygamber'in bilgi vermekten ve sahabenin de bu bilgiyi insanlara ulaştırmaktan imtina etmeyeceği fikrine dayanmaktadır.⁸³

İnkîât zâhir ve bâtın olmak üzere ikiye ayrılır.⁸⁴ Hâdimî, zâhir inkîâtının mürsel haber olduğunu belirtir.⁸⁵ Güzelhisârî, şerhinde mürsel hadisi şöyle tarif eder: "Râvinin senedin tümünü hazfettikten sonra 'Rasulullah şöyle buyurdu' şeklinde rivâyetinde bulunmasıdır."⁸⁶ Bu tanım, muhaddislerin benimsediği mürsel hadis tarifine uymamaktadır. Zira ehl-i hadis mürseli; tâbînin sahabeyi düşürerek doğrudan rivâyeti Hz. Peygamber'den alması olarak

⁷⁹ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 26.

⁸⁰ Güzelhisârî, *Menâfi'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi'i'l-hakâik*, 198.

⁸¹ Hakan Tahtacı, "Fâtıma binti Kays ve Rivâyetleri (Nafaka ve Süknâ Meselesi)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 42 (2022), 250-260.

⁸² Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 26.

⁸³ Ahmet Aydın, "Bir Hadis Tenkid Kriteri Olarak Umûmü'l-Belvâ Kavramı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018), 393.

⁸⁴ Nizamettin Çelik, *Yedi Kırâat İmamının Hadis İlmindeki Konumu*, ed. Ahmet Taşdoğan (İstanbul: Kitap Dünyası, 2024), 91.

⁸⁵ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 26.

⁸⁶ Güzelhisârî, *Menâfi'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi'i'l-hakâik*, 199.

tanımlamaktadır.⁸⁷ Güzelhisârî, mürseli; sahabe mürseli, ikinci ve üçüncü asırda yer alan râvilerin mürseli, adil olan râvilerin mürseli ve bir vecih ile mürsel diğer vecihte müsned olarak rivâyet edilen mürsel olarak dört kısma ayırmaktadır.⁸⁸ Bu tür mürsel haberlerin kabulü noktasında Hanefî ve Mâlikî âlimler arasında ittifak söz konusudur.⁸⁹

5. Cerh ve Ta'dîl ile İlgili Değerlendirmeler

Cerh ve ta'dîl meselesine gelince Hâdimî, öncelikle cerh konusunu ele almaktadır. O, cerhin bizzat râviden kaynaklanabileceğini bunun da râvinin kendi rivâyetini inkâr etmesi veya böyle bir rivâyete sahip olup olmadığı hususunda tereddüt yaşaması ve keza Kerhî'ye atıfla rivâyetinin zâhirinin hilâfına tevile yeltenmesi olarak açıklamaktadır. Bazı âlimlere göre bu durum cerh nedeni değildir. Zâhire muhâlif olan tevil; mücmel hüküm ifade eden bir rivâyetin muhtemel manalardan birine tayin ve tahsis edilmesidir.⁹⁰ Ayrıca râvinin rivâyetine aykırı amelde bulunması da cerh sebebidir. Rivâyetine aykırı amelde bulunan sahabinin uygulaması, tartışmasız cerh olarak değerlendirilir. Habere aykırı amelde bulunan hadis imamlarından biriye mücmel ta'n olarak değerlendirilir ki böyle rivâyeti kabul etmek mümkün değildir.⁹¹ Zira râvinin rivâyetine aykırı davranması, haberin içtihadî bir mevzu ile alakalı özelliğinden kaynaklanmış olabilir.⁹² Tahâvî (öl. 321/933) buna, hadisin ifade ettiği hükmün mendûbluğunu da ilave eder.⁹³ Bazılarına göre cerhte bulunan kimse sika ve âlim ise değerlendirmesi dikkate alınır. Sahih olan görüşün bu olduğu belirtilmiştir. Cerh üzerinde ittifak sağlanmış müfesser olduğunda ve ta'nda bulunan muhaddis de mutaasib değilse cerh olarak kabul edilir. Aksi takdirde mübhem cerh olarak değerlendirilmelidir.⁹⁴

⁸⁷ Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân Irâkî, *Şerhü't-Tabsira ve't-Tezkire*, thk. Abdüllatîf ve Mahir Yasin (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-ilmiyye, 1423), 1/203.

⁸⁸ Güzelhisârî, *Menâfi 'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi 'i'l-hakâik*, 199.

⁸⁹ Ebû Abdillâh Radıyyüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî İbnü'l-Hanbelî, *Hanefî Âlimlere Göre Hadis Usûlü*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, çev. Tahsin Kazan (Ankara: Takdim, 2023), 62.

⁹⁰ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik ve'l-kavâid*, 26.

⁹¹ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik ve'l-kavâid*, 26.

⁹² Ebû'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr Âcî, *Şerhu'l-adud alâ Muhtasari'l-Müntehâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-ilmiyye, 1421), 148.

⁹³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, ed. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Muessesetü'r-risâle, 1415), 15/49.

⁹⁴ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik ve'l-kavâid*, 26.

Hâdimî, cerhe sebep olan ve olmayan amilleri şöyle izah eder: Bir râvinin çokça rivâyette bulunması ya da rivâyetinin az olması, fazlaca mizahta bulunması, erken yaşta rivâyet nakletmesi ve her hangi bir meselede içtihadın illiyetini farklı bulması veya fıkıhta derinleşmesi gibi sebepler cerh için yeterli nedenler değildir. Tıpkı ta'dilde bir muaddilin değerlendirmesinin yeterli olması gibi cerh için de bir münekkatin değerlendirmesi yeterli görülebilir.⁹⁵

6. Sünnetin Muhtevasına Dair Görüşleri

Müslüman âlimler, Hz. Peygamber'in hadislerini ilk dönemden itibaren muhteva açısından tasnif eden eserler meydana getirmişlerdir. İbn Hibbân, hadisleri evâmîr, nevâhî, ahhâb, ibâha ve Hz. Peygamber'e özgü fiiller şeklinde bir tasnife tabi tutarken⁹⁶, İzz b. Abdüsselam sünneti imâmet, fetvâ ve hüküm olarak üçe ayırmıştır.⁹⁷ Muasır âlimlerden olan ez-Zuhaylî de, sünneti muhteva yönünden ele almış özetle şunları ifade etmiştir: Bi'setinden önce Hz. Peygamber'den sadır olan söz, fiil ve takrirler ki bunların ümmeti bağlamayacağını insan olması hasebiyle Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu davranışların da teşrî değeri taşımayacağını ve son olarak Hz. Peygamber'in ziraat, ticaret ve askeri tecrübelerine dayanan uygulamalarının da hüccet olamayacağını savunmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'e özgü olan durumlarda da bağlayıcılığın olamayacağını belirtmiştir.⁹⁸ Aslında erken dönemden itibaren Hz. Peygamber'in davranışlarının tümünün teşrî değeri taşımadığı ifade edilmiştir. Örneğin şu hadis, bu hususun ispatıdır: "Hz. Peygamber'in el-Ebtah'da konaklaması bağlayıcı bir sünnet değildir. Ancak burası Medine'ye gitmek için uygun olduğundan burada konakladı."⁹⁹

Hâdimî, sünnetin kapsamına dair görüşlerini de zikreder. Ona göre sünnet/haber ya salt ibadetle ya ceza yönüyle ya hadisin içeriği kişinin hayatta kalabilmesi için yaptığı infakla daha baskındır ya da haber bazı şartlar dâhilinde baskın olmayabilir. Bu tarz haberler; diyânetle ilgili olduğunda mestûrül-hal ve

⁹⁵ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 26.

⁹⁶ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Muessesetü'r-risâle, 1408/1987), 1/103.

⁹⁷ Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî İzzüddîn b. Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, thk. Tâhâ Abdurrauf Sa'd (Kahire: Mektebetü'l-külliyati'l-Ezheriyye, 1414/1993), 2/142.

⁹⁸ Vehbe Muhammed Mustafa Zuhaylî, *el-Vecîz fî usûli'l-fıkhi'l-İslâmî* (Dimeşk: Dârü'l-hayr, 1427/2006), 1/190.

⁹⁹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, ts.), "Kitâbü'l-hac", 340.

fasık râviden gelmesi halinde kabulü için taharri şarttır. Ebû Hanîfe'den nakledilen zayıf bir görüşe göre, mestûr râvinin haberi, adil râvinin haberi gibi kabul edilir.¹⁰⁰ Binaen aleyh çocuğun, matuhun ve kâfirin haberi hiçbir surette kabul edilmez. Cessâs'ın tercih ettiği ve İmam Ebû Yûsuf'tan da nakledilen görüşe göre, bu tür haberler cezalarla ilgili olduğunda kabul edilmez. Cumhur da bu görüştedir.¹⁰¹

Hâdimî, hadisin muhtevası bağlayıcı bir hususu taşımamakla birlikte kulların hukukuna taalluk eden bir mevzuda ise, örneğin hediye, vedi'a, emanet, ticaret gibi izin gerektiren hususlarda haberi rivâyet eden râvinin mümeyyiz olma şartı aranmayacağını belirtir. Binaenaleyh müellif buradan hareketle fasık, çocuk, köle ve kâfirin taharri olmaksızın haberlerinin kabul edileceğini ifade eder. Hâdimî bunun hemen ardından imam Serahsî'nin bu görüşü kabul etmediğine atıfta bulunmaktadır.¹⁰² Hadisin muhtevası, salt bağlayıcılık düzeyinde mümkün olduğu kadarıyla râvilerin sayısı, adâlet, velâyet ve şehâdet lafzı gerekir. Vekilin görevden azli gibi ilzâm gerektiren bir vecih bulunuyorsa adil olmayan tek râvinin rivâyeti makbûldür. Bu husus, mutlak değil, bilakis râvinin vekil veya elçi olması ile kayıtlıdır.¹⁰³

7. Haberin Bilgi Değeri

Hâdimî, haberin bilgi değerine dair tafsilatlı açıklamalarda bulunmaktadır. Ona göre haberin yapısından neşet eden bilgi dörde ayrılır:

- a. Doğruluğu bilinen bilgidir ki, elçilerin verdiği bilgi böyledir. Hükmü ise sıdkıyetine inanmak ve gereğini yerine getirmektir.
- b. Firavunun ulûhiyet iddia etmesi gibi yalan olduğu kesin bilinen bilgidir ki hükmü; batıl olduğuna inanmak ve reddi için çalışmaktır.
- c. Fasıkın verdiği haberde olduğu üzere doğru ve yanlışlığını tercih ettirecek bir sebep olmayan haberler gibi. Bu tür haberlerde hüküm tevakkuftur.
- d. Şartları haiz olan haber-i vâhidin sağladığı bilgi doğruluğu tercih olunan haberdür ki, hükmü yakîni bilgi ifade ettiğine inanmaksızın amel etmektir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 26.

¹⁰¹ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 26.

¹⁰² Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 26-27.

¹⁰³ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 27.

¹⁰⁴ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 27.

8. Hadislerin Bağlayıcılığı

Hâdimî, hadislerin bağlayıcılığı hususunda fıkıhçıların anlayışına uygun bir yaklaşım sunmaktadır. O, Allah Rasûlü'nden sadır olan tüm hadislerin aynı seviyede olmadığını, zira sehven ve rüyada olduğu gibi kastı olmaksızın Hz. Peygamber'in kendisinden bir fiilin sadır olmuş olabileceğini ve bu kapsamdaki rivayetler söz konusu olduğunda Peygamber'e iktida gerekmediğini, bunun dışında kalan ve kendisinden sadır olan fiilin hükmü biliniyorsa yani ibâha, istihâb ve farz olması gibi hallerde iktida etmenin kural gereği olduğunu belirtir. Zira bu tür durumlarda Hz. Peygamber'in kasıtlı olarak ortaya koyduğu fiilin, ona has bir durum olabileceği gibi onun zellesi sonucu veya kişisel yapısı dolayısıyla sâdır olmasının da ihtimal dâhilinde olduğunu dile getirir.¹⁰⁵

Hâdimî, “Hz. Peygamber'in hadisi, vucûp ifade ediyorsa bağlayıcılığı noktasında ihtilaf vardır”, demektedir. O, bu ihtilafı şöyle izah eder: Fiilin Hz. Peygamber'e özgü olduğu delille ispatlanırsa O'nun şahsında vücubu ifade eder. Aksi takdirde Hz. Peygamber'e mubâh olup ittiba etmek caiz olur. Kerhî'ye göre, Hz. Peygamber'e mubâh olan bir fiilde onun fiille ittibası vacip, Müslümanların iktidası ise bu fiillerde zorunlu değildir. Bazı âlimlere göre, bu tür fiiller Hz. Peygamber'i ve müminleri her halükârda bağlar.¹⁰⁶ Hâdimî, bu başlığın altında takriri sünneti de işlemektedir. Ona göre takriri sünnet; karşı çıkılması gereken bir davranışa Hz. Peygamber'in sukût etmesinin tasavvur edilmemesidir. Takriri sünneti böyle değerlendiren Hâdimî, tersi bir durumun caiz olduğunu ve buna da istibşâr denileceğini belirtir.¹⁰⁷

9. Haberin Tahammülü ve Edâ Yolları

Ebû Saîd Hâdimî, hadisin tahammül ve edâsı için gerekli olan yöntemi kendine özgü bir usûlle ele almaktadır. O, tahammül ve edâ için üç yöntem belirlemiştir. Ona göre her metodun azimet ve ruhsat boyutu vardır.

a. Semâ: Hâdimî'ye göre birinci yöntem semâdır. Bunun azimet; hadis talebesinin muhaddise hadis okuması ve şeyhin bu rivâyeti onaylamasıdır. Semân bir diğer versiyonu da şeyhin talebeye hadis okumasıdır. Ona göre muhaddislerin hilâfına birinci usûl daha evlâdır. Muhaddislerin cumhurunun

¹⁰⁵ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 28.

¹⁰⁶ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 28.

¹⁰⁷ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 28.

hilâfına delillerle sabit olduğunda, gaib olan kimsenin kitabı ve risâlesi muhatabın ifadesi gibi kabul edilmelidir. Bu yöntemin ruhsatı ise, icâzet ve münâveledir. Kitabın muhtevası biliniyorsa icâzet de caizdir. Hâdimî bu bağlamda Ebû Yûsuf'un mutlak olarak icâzeti caiz gördüğünü naklederken buna karşın Serahsî'den bu tarz icâzetin caiz olmadığı hususunda ittifak olduğu yönündeki görüşe dikkat çeker.¹⁰⁸

b. Zabt: Hâdimî'nin belirttiği ikinci yöntem zabttır. Ona göre bunun azameti, rivayeti edâ vaktine kadar hıfzetmektir. Ruhsatı ise kitâbettir. Eğer râvi bir kitaba nazar ettiğinde rivayeti hatırlarsa ilgili rivayet hüccet kabul edilir. Bununla birlikte Hâdimî, rivayeti kitabetle muhafaza etmenin günümüzde azimete dönüştüğünü, aksi halde o hadis ile amel edilmeyeceğini söyler. Ona göre kadı sicilleri ve şahidin lehine olabilecek işlerin belgesi gibi durumları ortaya koyan belge de aynı mesabededir ve eğer kâdî ilgili hususu hatırlamıyorsa sicilde kayıtlı olan haberle amel edilmez. Bu bağlamda Hâdimî, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in konuya dair görüşlerine yer verir. Buna göre İmam Ebû Yûsuf, sicil kayıtları kişinin elinde ise sicil kaydında yer alan bilginin kabul edilebileceğine, aksi takdirde hasmın elinde bulunan sicil ile hiçbir surette amel edilmeyeceğine, ancak haberin maruf olması durumunda onunla amel etmenin mümkün olabileceğine hükmetmiştir. İmam Muhammed ise, belgedeki kitabetin kime ait olduğu şüpheye mahal bırakmayacak kadar açık ise onunla amele cevaz vermiştir.¹⁰⁹

c. Edâ: Bunun azimeti lafzı ile nakletmek, ruhsatı ise mana ile rivâyet etmektir. Râzî ve bazı muhaddisler mana ile rivâyeti menetmişlerdir. Tercih edilen genel görüşe göre râvi fakihse mutlak olarak caizdir. Zâhirin üzerinde bir mana taşıyorsa caizdir. Ona göre, manası hafî olan veya cevâmiu'l-kelim¹¹⁰ grubuna giren hadislerde mana ile rivâyet caiz değildir.¹¹¹ Hâdimî, bu konuya dair ihtilafları ele almaktadır. Kayda değer olan görüş ise manası zâhir olup lûgat bilgisine vakıf olan kimse için bu hususun caiz olmasıdır.

¹⁰⁸ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 27.

¹⁰⁹ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 27.

¹¹⁰ “Cevâmiu'l-kelim” kavramı ve bu kategoriye giren hadis örnekleri için bk. Azamat Zhamashev, “Hz. Peygamber'in Cevâmiu'l-Kelim Özelliği ve İlgili Literatür”, *Usûl: İslam Araştırmaları* 38 (2022), 123-124.

¹¹¹ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 27.

10. Haberin İhtisarı

Muhaddisler, râvinin haberde tasarruf yetkisinin olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. İhtisar; “çeşitli mülâhazalarla manayı bozmadan hadisin bir kısmını hazfederek diğer kısmını rivâyet etmek”¹¹² şeklinde tarif edilmiştir. Hâdimî, hadiste ihtisârın bazı âlimler tarafından hiçbir şekilde caiz olmayan bir işlem olarak görüldüğüne işaret etmektedir. İhtisâr hadisin kelimelerini azaltmakla vücud bulmuşsa caizdir, hadiste olmayan kelimeleri ilave etmekle tahakkuk ederse caiz değildir diyen âlimler de olmuştur. Sahih olan görüşe göre ise, metruk/terk edilen kısımla zikredilen arasında ilişkiyi bilen âlim için ihtisar caizdir. Aksi takdirde caiz olmaz.¹¹³

Hâdimî, yukarıdaki başlık altında hadisin bir bölümünün istişhada konu olmasını ele almaktadır. Ona göre hadisi takti' ederek bir kısmı ile istiştatta bulunmak İmam Mâlik, Buhârî ve İbnu's-Salâh'ın içinde bulunduğu çoğunluğa göre mekruhtur. Ancak bu husus, isimleri zikredilen muhaddislerin fiili uygulamalarına uygun düşmemektedir.¹¹⁴

11. Zayıf Hadis ile İlgili Görüşleri

Hâdimî'nin, esas aldığımız eseri olan *Mecâmiu'l-hakâyik*'te zayıf hadisin ne olduğu sorusunun cevabının olmadığını müşahade ettik. el-Hâdimî, zayıf hadis ile şer'î hükümleri isbat etmenin mümkün olmadığı hususunda âlimlerin ittifak ettiğini belirtmektedir. Ancak âlimler fazilet ile ilgili konularda zayıf hadis ile amel etmenin caiz olduğunu da ifade etmişlerdir. O, Nevevî'nin, bu âlimlerden birisi olduğunu eklemeyi ihmal etmez.¹¹⁵ Fezâilü'l-amel konusu beş şer'î hükümden biri olması nedeniyle Nevevî'nin bu görüşüne itiraz edilmiştir. İtirazın temel noktası zayıf hadisle amelin cevâzı ve müstehab oluşu zayıf hadisinin muktezasına mebnî olduğunda “hükümler zayıf hadisle ispat edilmez” kuralına aykırı davranmakla sonuçlanacaktır.

Bazı âlimler, zayıf hadis ile fezâil konularında amel etmekle Nevevî'nin: “Bir konuya dair sahih veya hasen hadis varsa, o babta zayıf hadisle amel etmenin caiz olacağını” kastettiğini belirtmişlerdir. Hâdimî, bazı âlimlerin bu yorumunun Nevevî'nin bilinen görüşüyle ilgisinin olmadığını ve Nevevî'nin

¹¹² Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: Timaş, 1987), 73.

¹¹³ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 27.

¹¹⁴ Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid*, 27.

¹¹⁵ Ebû Saïd Hâdimî, “Risâletün fi hakkı'l-hadisi'd-daîf lâ yesbütü bihi'l-ahkâmü'l-şer'iyye”, *Mecmû'atü'r-resâil* (İstanbul: Dâru tabâti'l-âmire, 1985), 227.

kastının da bu olmadığını ifade ederek reddetmektedir.¹¹⁶ Ona göre Nevevî'nin kastettiği, zayıf hadisin, haram hükmünü nefyetmeyeceğidir. Zira zayıf hadis ile hiçbir hüküm ispat edilmez, olsa olsa haram olma hükmünü ortadan kaldırır. Bu da hadisin ifade ettiği davranışın helal olmasını gerektirir. İbahanın şer'î hüküm olması nedeniyle zayıf hadisle ispat etmek mümkün değildir. Fezâilü'l-amelde zayıf hadisle amel etmek hadis nedeniyle değil, harici bir delilden dolayıdır ve bu durum aslında ihtiyata binaendir.¹¹⁷ Nitekim bu hususu Takıyüddîn el-Osmânî; “zayıf hadisle yeni bir hüküm ispat edilmez, bilakis sahih ve hasen hadisle ortaya konan hüküm pekiştirilir veya ihtiyat ve ihtimalle hareket edilir” sözüyle anlaşılır kılmıştır.¹¹⁸

Hâdimî, zayıf hadisle amel etmenin caiz olmasıyla, o zayıf rivâyeti sadece nakletmek arasında fark olduğunu zira bir konuda sahih ve hasen hadis olmadığında, zayıflığına işaret edilmesi şartıyla nakletmekte sakınca olmadığını ve bu hususun hadis kitaplarında birçok örneğinin olduğunu belirtmektedir. Yine ona göre doğru olan; kerâhet veya haram ile ilgili olmadığında onunla amel etmenin caiz olmasıdır. Zira ona göre, zararsız olduğundan emin olunur ve faydalı olduğu düşünülürse fezâilü'l-amelde zayıf hadisi esas almanın bir sakıncası bulunmamaktadır.¹¹⁹ Ayrıca o, zayıf hadisin konusu haram ve müstehab arasında müşterek bir niteliğe sahipse zayıf hadisle amel etmenin müstehab olmasının da bir anlamının olamayacağını belirtmektedir. Zayıf hadis, kerâhet ve müstehab arasındaki iki konu arasında müşterek ise bu iki konudan hangisi daha ağır basarsa ona göre hareket edileceğini izah etmiştir. O, hadis kerâhet ve istihbabın her ikisi arasında eşit bir konumda bir şeyden söz etmesi halinde, bu duruma dikkatli bakılması gerektiğini kaydeder. Müellifin, baskın görüşüne göre bununla da amel edilebilir. Çünkü bir şey mubah olduğunda, yapılanın iyi niyetle sevaba dönüşebildiğini ifade etmektedir.¹²⁰ Zayıf hadisle amel etmenin caiz olması, harama düşme ihtimalinin ortadan kalkması şartına bağlıdır.

Hâdimî, mevzu olan rivâyetlerin hangi alanlarda kullanılabileceğini de ele almıştır. Ona göre, hadisi uyduran kişi uydurma olduğunu itiraf etse bile itikâdî konularda kullanmak asla caiz değildir. Ameli konularda ise va'zda bulunan kimsenin itiraf etmesi şartıyla, itiraf olsun ya da olmasın fezailü'l-

¹¹⁶ Hâdimî, “Risâletün fî hakkı'l-hadisi'd-daîf lâ yesbütu bihi'l-ahkâmü'l-şer'iyye”, 227.

¹¹⁷ Hâdimî, “Risâletün fî hakkı'l-hadisi'd-daîf lâ yesbütu bihi'l-ahkâmü'l-şer'iyye”, 228.

¹¹⁸ Muhammed Takıyüddîn el-Osmânî, *Fetâvâ el-Osmânî* (Pakistan/Karacî: Mektebetü me'ârifî'l-Kur'ân, 1431/2009), 229-230.

¹¹⁹ Hâdimî, “Risâletün fî hakkı'l-hadisi'd-daîf lâ yesbütu bihi'l-ahkâmü'l-şer'iyye”, 227.

¹²⁰ Hâdimî, “Risâletün fî hakkı'l-hadisi'd-daîf lâ yesbütu bihi'l-ahkâmü'l-şer'iyye”, 228.

amelde caizdir. O, bu görüşlerinin Ahmed b. Muhammed el-Kâzâbâdî'ye ait olduğunu açıklamaktadır.¹²¹ Bu görüşün doğru olmadığı mevzu rivayet fezailü'l-amelde de olsa delil olarak başvurmak doğru değildir.

Sonuç

Ebû Saîd Hâdimî, 18. asırda yaşamış bıraktığı eserler ve yetiştirdiği öğrencilerle ilim dünyasına hizmet etmiş önemli bir Osmanlı âlimidir. Kaleme aldığı eserlerinin çoğu risale boyutunda küçük teliflerden oluşmaktadır. Hâdimî'nin, risaleleri tercih etmesi, bu boyuttaki eserlerin hacimli kitaplara kıyasla daha faydalı olacağı düşüncesinden kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Usûlü'l-fıkıh âlimleri, yazdıkları kitaplarda “sünnet” veya “ahbâr” başlığı altında hadislerle dair birçok konuyu ele almışlardır. Bir usûl âlimi olan Hâdimî, Mecâmiu'l-hakâik adlı eserinde aynı yöntemle hadis mevzularına taalluk eden birçok konuya temas etmiştir.

Hâdimî'nin sünnet tanımını daha çok fıkıh usûlcülerinin benimsediği bir tanımdır. Birçok selefi gibi sünneti vahiy olarak gören Hâdimî vahyi ikiye ayırmıştır. O, vahyi zâhir ve bâtın olmak üzere taksim etmektedir. Onun vahyi bu şekilde tasnif etmesi, Hanefî usûlcülerin taksimini benimsediğini göstermektedir. O zâhirî vahyi, Kur'ân ve kudsî hadisler olarak görmüş bâtınî vahyi ise; Hz. Peygamber'in içtihadı ve Kurân'ı teemmül etmesi olarak değerlendirmiştir.

Hâdimî, râvi sayısını merkeze alarak hadisleri mütevâtir ve âhâd olmak üzere tasnife tabi tutmuştur. O, mütevâtiri “yalan üzerinde birleşmeleri tasavvur edilemeyen ilk üç kuşaktan Hz. Peygamber'e ulaşan bilgi” olarak tarif etmiştir. Bu tanım Hanefî fâkih Cessâs'ın tercih ettiği bir tanımdır. Ayrıca meşhur hadisi müstakil bir hadis bölümü olarak tanımlamak suretiyle muhaddislerin benimsediği taksimi terk etmiştir. Hâdimî, meşhur hadisi inkâr eden kimsenin kafir olup olmayacağı hususunun ihtilafı olduğunu beyan etmiştir. O, Cessâs'ın meşhur hadisi inkâr eden kimseyi tekfir etmesini Cessâs'ın meşhuru, mütevâtir haber mesabesinde görmesi şeklinde tevil etmiştir. Hâdimî, son iki nesil arasında meşhûr olan haberlerin nesh etme özelliği taşıdığını belirtmektedir.

Hâdimî, râvinin taşınması gereken şartları izah ettikten sonra râvide olmaması gereken selbî sıfatları da ele alır. Râvinin taşınması gereken sıfatlar ve bu sıfatların tekammül düzeyi ele alınmıştır. Hâdimî, senette inkitâ'yı değerlendirirken mürsel hadisi farklı bir bakış açısıyla ele almaktadır. Ona göre mürsel; râvî ile mervî arasındaki vasıtanın düşürülmesidir. Mürsel hadisin

¹²¹ Hâdimî, “Risâletün fî hakkı'l-hadisi'd-daîf lâ yesbütu bihi'l-ahkâmü'l-şerîyye”, 228.

kabulü noktasında var olan ihtilafı nakletmektedir. Hâdimî, cerh ve ta'dîl konularını da ele almıştır. Cerhe yol açan sebeplerin yanında hangi hususların cerhe yol açmayacağını incelemiştir. Bir râvinin fazla rivâyette bulunması ya da rivâyetinin çok az olması, mizahta bulunması, erken yaşta rivâyet nakletmesi ve herhangi bir meselede içtihadın illiyetini farklı bulması veya fıkıhta derinleşmek gibi sebeplerin cerh için yeterli nedenler olmadığını belirtmektedir.

Hâdimî, sünnetin muhtevasına dair görüşleri naklettikten sonra Hz. Peygamber'in hadislerinin bağlayıcılığını ele almaktadır. Ayrıca fakih kimliğiyle Hz. Peygamber'in hakka isabet etmediği içtihatlarının bağlayıcı olmayacağını veya Hz. Peygamber'in şahsını ilgilendiren hadislerin de bağlayıcı olmayacağını savunmaktadır. Hâdimî, son olarak hadisin ihtisârını ve ihtisârın cevazlığı için gerekli olan şartları ele almıştır. Zayıf hadis ile bu kategorideki hadislerle hangi şartlarda amel edileceğini ortaya koymuş konuyu müstakil bir risalede tahlil etmiştir.

Kaynakça | References

- Akalın, İsa. “Kudsî Hadîs Mefhûmunun Serencâmı”. Hadis Tetkikleri Dergisi 1 (2017), 7-74.
- Alaeddîn el-Buhârî, Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed. Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahru'l-İslâm el-Bezdevî. 4 Cilt. İstanbul: Şirket-i Şehâfiyye-i Osmaniyye, 1308.
- Aslan, Mehmet Selim. “İslam Hukuku Metodolojisinde Mantıkî Kıyasın Delil Değeri”. İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi 35 (2020), 79-102.
- Aydın, Ahmet. “Bir Hadis Tenkid Kriteri Olarak Umûmü'l-Belvâ Kavramı”. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5/9 (2018), 361-398.
- Aydın, Lütfi. Ebû Saïd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı ve “Mecâmi'u'l-Hakâik” Adlı Eserindeki Metodu. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2007.
- Aydınlı, Abdullah. Hadis Istılahları Sözlüğü. İstanbul: Timaş, 1987.
- Ayvallı, Ramazan. “Hâdimî'nin İlmi Şahsiyetinin Teşekkülüne Tesir Eden Âmiller”. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2 (1989), 113-119.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlim. el-Müsned. thk. Âdil b. Sa'd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1427.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. el-Câmi'u's-sahîh. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. Dâru tavkî'n-necât, ts.
- Can, Ali. “Ebû Saïd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu”. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/1 (2012), 1-73.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. el-Fusûl fi'l-usûl. 4 Cilt. Kuveyt: Vezâretü'l-evkâf, 1414.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. et-Ta'rifât. thk. Heyet. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1403.
- Çeker, Orhan. “Ebû Saïd Muhammed el-Hâdimî'nin Mecâmiu'l-Hakâik Adlı Eseri”. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8 (1998), 43-52.
- Çelik Nizamettin. *Yedi Kırâat İmamının Hadis İlmindeki Konumu*. ed. Ahmet Taşdoğan. İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.
- Çelik, Nizamettin. “Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Hadîs Ve Kırâat İlimlerinde Sihhât Şartları”. Marifetname 10/2 (Aralık 2023), 469-505. <https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1364165>.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-. es-Sünen. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dârü'l-muğnî, SuudiArabistan., 1412.

- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. İsa. Takvîmü'l-edille fi'l-usûl. thk. Halîl Muhyiddîn. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1421.
- Erkaya, Mahmud Esad. Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Erul, Bünyamin. "Hz. Peygamber'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi". İslâmiyât 1/1 (1998), 55-72.
- Güzelhisârî, Mustafa Hulûsî. Menâfi'u'd-dekâik fi şerhi Mecâmî'i'l-hakâik. İstanbul: Şirket-i Sehâfiyye-i Osmaniyye, ts.
- Hâdimî, Ebû Saîd. el-Berîka şerhu't-tarîkati'l-Muhammediyye. 2 Cilt. İstanbul: Şirket-i Sehâfiyye-i Osmaniyye, ts.
- Hâdimî, Ebû Saîd. Kur'an'ı-Kerîm'i Okuma Âdâbı ve Faziletleri. çev. Yavuz Fırat. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2017.
- Hâdimî, Ebû Saîd. Mecâmiu'l-hakâyik ve'l-kavâid. İstanbul: Şirket-i Sehâfiyye-i Osmaniyye, 1308.
- Hâdimî, Ebû Saîd. "Risâletün fi hakkı'l-hadîsi'd-daîf lâ yesbütü bihi'l-ahkâmü'l-seriyye". Mecmû'atü'r-resâil. İstanbul: Dâru tabâti'l-âmire, 1985.
- Hamza el-Bekrî-Ahmed Sanuvber. "Dirâsât fi'n-nakdi'l-hadisi inde'l-usûliyyin". İstanbul: İbn Haldun, 2022.
- Hansu, Hüseyin. Mütevatir Haber Bilgi Değeri ve İslam Düşüncesindeki Yeri. Van: Bilge Adamlar, 2008.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb. Me'âlimü's-Sünen. 4 Cilt. Halep: el-Matba'tü'l-ilmîyye, 1351.
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. Şerhü't-Tabsira ve't-Tezkire. thk. Abdüllatîf ve Mahir Yasin. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1423.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. el-İntikâ' fi fezâ'ili's-selâseti'l-e'immeti'l-fukahâ' Mâlik, Ebî Hanîfe ve's-Şâfi'î. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. Nüzhetü'n-nazar. thk. Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî. Riyad: Matba'atü Sefîr, 1422.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. Sahîhu İbn Hibbân. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Muessesetü'r-risâle, 1408.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî. Kitâbü'l-İmân. thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetü'r-risâle, 1406.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. Minhâcü's-sünne. ed. Muhammed Reşâd Sâlim. 9

- Cilt. Suudi Arabistan: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1406.
- İbnü'l-Hanbelî, Ebû Abdillâh Radiyyüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî. Hanefî Âlimlere Göre Hadis Usûlü. çev. Tahsin Kazan. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Ankara: Takdim, 2023.
- İcî, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr. Şerhu'l-adud alâ Muhtasari'l-Müntehâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1421.
- İlyasov, Reşad. "Ebu Said Muhammed Hadiminin Kuran'ı Felsefi Tefsir (Hermenevtika-Hermeneutic) Etme Metodolojyasına Dair". Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası 10 (2008), 224-229.
- İzzüddîn b. Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî. Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihî'l-enâm. thk. Tâhâ Abdurrauf Sa'd. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-külliyatî'l-Ezheriyye, 1414.
- Kahraman, Abdullah. "Ebû Said el-Hadimî'nin Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği ve Bazı Fıkhî Görüşleri". Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18 (2003), 147-168. <https://doi.org/Hamza>
- Koçyiğit, Yakup. "Günümüz Gençlerine Rol Model Olması İtibariyle Ebu Saîd el-Hâdimî ve 'Vasiyyetü ebi-Saîd el-Hâdimî ilâ Veledihi' isimli Risalesi". İslam Düşüncesi Araştırmaları. ed. Abdülcelil Bilgin-Yusuf Aydın. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Koçyiğit, Yakup. Hâdimî'nin el-Berîka'da İzlediği Hadis Metodolojisi ve Hadis İlmindeki Yeri. Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2010.
- Köse, Saffet. "Ebû Sa'îd el-Hadimî ve Namazda Huşû' Risalesi Üzerine Notlar". Ebu Said Muhammed Hadimi Sempozyumu. ed. Muhammet Ali Orak. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî. Fevâtihu'r-rahmût bi şerhi

- Müsellemi's-sübût. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1423.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. el-Câmi'u's-sahîh. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, ts.
- Oruç, Faruk Emrah. "Musarrât Hadisi Özelinde Şevkânî'nin Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme". Bilimname 2020/41 (15 Mayıs 2020), 201-230. <https://doi.org/10.28949/bilimname.652408>
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. Şerhu müşkili'l-âsâr. ed. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Muessesetü'r-risâle, 1415.
- Tahtacı, Hakan. "Fâtıma binti Kays ve Rivâyetleri (Nafaka ve Süknâ Meselesi)". Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 42 (2022), 249-262.
- Takıyüddîn el-Osmânî, Muhammed. Fetâvâ el-Osmânî. Pakistan/Karacî: Mektebetü me'ârifî'l-Kur'ân, 1431.
- Yıldırım, Enbiya. "Kudsî Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme". Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13/2 (2009), 39-47.
- Yılmaz, Okan Kadir. "4./10. Yüzyıl Usul-i Fıkıh Edebiyatında Haber-i Vahid Tartışmaları: Cessâs'ın Ebû Ali el-Cübbâi Eleştirisi = Debates Around Khabar al-Wahid in the 4th/10th Century in Islamic Legal Theory Literature: al-Jassas's Criticism of al-Jubbai". Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXIV/46 (2022), 451-484.
- Zhamashev, Azamat. "Hz. Peygamber'in Cevâmiu'l-Kelim Özelliği ve İlgili Literatür. Usûl: İslam Araştırmaları 38 (2022), 113-137.
- Zirikli, Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. el-A'lâm. Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.
- Zuhaylî, Vehbe Muhammed Mustafa. el-Vecîz fî usûli'l-fıkhi'l-İslâmî. 2 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-hayr, 1427.